

УДК 321.02:159.955

Траверсе Т. М.,

доктор психологічних наук,
доцент кафедри соціальної психології,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
E-mail: traversay@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ РОЗУМІННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЗАДАЧ НА СУБЕТАПІ «ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ПЕРЕМИЧКИ»

У статті розглянуто окремі закономірності процесу розуміння актором політичної задачі. Охарактеризовано особливості сталих тенденцій зв'язку між рівнями усвідомлення умови та рівнями розуміння відповіді актором у процесі розв'язання політичних задач.

Ключові слова: політична діяльність, політичне мислення, розуміння політичної задачі, «процесуальна перемичка».

The article discusses some regularities of understanding political task by actor. Is characterized features of stable trends of communication between levels of awareness and understanding the conditions answers by actor in the process of resolving political problems.

Key words: political activity, political thinking, understanding of political task, «processual crosspiece».

Постановка проблеми. Майбутнє України великою мірою залежить від політичної сфери. Розглядаючи специфіку формування «політичного класу» в Україні, вітчизняні вчені говорять про важливість та відповідальність кожного громадянина за опанування громадянських компетенцій і демократичних політичних інститутів тощо (Ю. А. Левенець, М. І. Михальченко, В. М. Рудич, С. О. Телешун, Ю. І. Шаповал та ін.). Водночас у процесі індоктринації спостерігаються тенденції уніфікації свідомості людей, надмірного уподібнення систем їхніх переконань, унаслідок чого знижується творчий потенціал суспільства, зменшується ймовірність нестандартних, новаторських політичних рішень. Усе це актуалізує проблему розвитку мислення політичної людини (далі — актора).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Політичне мислення є процесом розв'язання проблем, які продукуються у політичній

діяльності, системотвірним принципом якої є боротьба за статуси та ресурси соціуму [12, с. 118–119]. Йдеться про здатність контролювати і скеровувати дії інших, про змагання за політичне домінування. Йдеться про боротьбу не лише за монополію застосування інструменту влади, а й за монополію розробки і поширення принципу легітимного розподілу соціального світу і тим самим — за монополію мобілізації соціальних груп, спільнот.

Природа політичного мислення пов'язана з володарюванням і торкається проблем, які за всієї їхньої гостроти й соціальної значущості, виражені в абстрактних поняттях. Будь-яке предметне мислення, набуваючи політичної контекстуальності, здатне політизуватися, тобто набути рис політичного мислення. Міра перейнятості, залученості актора до політичної діяльності пов'язана з мірою політизації його мислення. Таке політизоване мислення, вивершуючись над усіма іншими проявами мисленнєвої активності, може функціонувати як метамислення, зумовлюючи життєдіяльність людини в цілому, як здатність актора до побудови ментальної моделі суспільно-політичної дійсності. Залежно від статусу актора, цілей, змісту діяльності й розв'язуваних ним політичних задач, політичне мислення набуває різних видів: від архаїчного, властивого буденній політичній свідомості пересічного актора, до фахового і навіть професійно-містичного — характерного для видатних політиків світу [10, с. 339–340].

Пошук заданих зв'язків у предметному змісті політичної проблеми (а далі й задачі) складає сутність політичного мислення як інтелектуальної діяльності, пов'язаної з політикою. Цей пошук регулюється співвідношенням заданих і даних зв'язків і опосередковується оперуванням ними.

У процесі розв'язання задач (і політичних в тому числі) мислення містить два взаємопов'язані компоненти — розуміння й розв'язання (Л. А. Мойсеєнко, А. Б. Коваленко). Психологічний аналіз процесу розуміння політичної задачі у джерелах зустрічається достатньо рідко. Здебільшого йдеться про розуміння правди (В. В. Знаков, 2005); процес формування колективних переваг у думках виборців на виборах (В. Ф. Петренко, О. В. Мітіна, 1997); сукупність всіх можливих станів (задачний простір), які демонструє суб'єкт у процесі прийняття рішення, розв'язання задачі (А. Ньюел, Г. Саймон, 1972).

Метою даної розвідки є з'ясування особливостей сталих тенденцій зв'язку між рівнями усвідомлення умови та рівнями розуміння відповіді актором у процесі розв'язання політичних задач.

Виклад основного матеріалу. Розуміння предметів і явищ політичної дійсності виконує діагностично-прогностичну функцію, оскільки

на всіх етапах розв'язування політичної задачі є обов'язковим компонентом і необхідною умовою завершення кожного з них. Розуміння існує як (а) фактор регуляції продуктивних процесів, які завершують цикли пізнавальної активності, й зумовлює вибірковість явищ і предметів політичної дійсності, що піддаються осмисленню; (б) процес мислення, спрямований на розв'язання задач, сконструйованих актором; (в) результат, що фіксується у формах і рівнях, характеризується помилками (продуктивними і непродуктивними), що призводять до нерозуміння, часткового або хибного розуміння [10].

Установлення зв'язків між умовами задачі та метою складає процес розуміння. Спираючись на виявлені зв'язки заданого та шуканого, актор може поступово виявити зміст невідомих елементів задачі та досягти розв'язку. Оперування даними для отримання розв'язку вважають розв'язанням. Сутність процесу розв'язання полягає у взаємопов'язаних уточненнях заданих умов задачі та переформулюванні її мети («розвиток розв'язання» за К. Дункером). При цьому мета у політичній задачі є множинною, де кожна з них може стати домінантною та зумовити динаміку всього процесу розв'язання. «Розуміння умови містить елемент розв'язання у вигляді мисленнєвого оперування даними, а розв'язання передбачає глибше осмислення (розуміння) тих елементів задачі, якими суб'єкт оперує» [5, с. 93].

Усього у дослідженні взяло участь 200 осіб віком від 19 до 53 років. Серед них депутати різних районних рад України, усі інші — студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2-го курсу спеціальностей «Політологія», «Філософія», «Релігієзнавство», 3-го курсу — «Психологія», 2-го курсу магістратури — «Механіка», «Математика»). Усього було виокремлено чотири групи респондентів та з них — групу респондентів-учасників подій на Майдані 2013–2014 рр. — по 50 осіб у кожній. Таким чином, було представлено учасників різних видів політичної діяльності, а саме: а) фахова політична діяльність (депутати районних, міських рад); б) учіннева політична діяльність (студенти-політологи); в) безпосередня активна політична участь у подіях Майдану 2013–2014 рр. (студенти — представники усіх груп досліджуваних); г) діяльність непрофесійних акторів (студенти інших спеціальностей, які не пов'язані безпосередньо з політикою).

З одного боку, відсутність необхідного і достатнього рівня знань про політику (обізнаності у політиці) зумовлює різного роду вади, хиби розуміння, аж до неможливості розуміння як такого (що має здебільшого прояв у буденній політичній свідомості. Для професійного політичного мислення здебільшого властиве хибне розуміння

політичної ситуації). З іншого — належно сформований рівень політичних знань (як сталий конструкт) лише потенційно забезпечує розуміння, наприклад, світогляд, який пояснює політичну дійсність на основі певної ідеологічної концепції (де ідеологія, як зазначають класики, є неправильною, помилковою свідомістю). Суттєвим є динамічний аспект — способи актуалізації та структуризації потрібного знання і як результат — продукування субсистеми актуалізованих знань.

Вплив предметного контексту на вибірккову актуалізацію мисленевих операцій (предметно-специфічну основу мислення) полягає в тому, що минулий досвід і знання можуть виконувати інтегративну функцію, об'єднуючи і структуруючи перероблювану суб'єктом інформацію. Індивідуальний характер минулого досвіду надає процесу інтегрування певної динаміки й спрямованості.

Виокремлення предмета розуміння у пошуковому процесі може бути тимчасовим, ситуаційним утворенням, яке зумовлюється актуальним досвідом розв'язання політичних задач. Водночас характеристики розв'язуваних задач, які постійно відтворюються в актах думки, зумовлюють типовість вибору предмета як стійкої характеристики мислення (що має прояв у політичних стереотипах, установках, атитудах та ін.) [8, с. 75–83].

Ситуаційне виокремлення предмета політичного мислення зумовлюється тим, що мисленеві операції, які вже первинно функціонують у персональному досвіді, структуруються (розташовуються у потрібній послідовності). Вони діють подібно до когнітивного модуля: операції, які їх складають, заново вибудовуються для розв'язання нової проблеми (Нгуен-Ксуан, 1997). Організаційними принципами перебудови і комбінування знань є стратегії і тактики.

Спираючись на праці А. В. Брушлінського, 1996; В. В. Знакова, 2005, 2014; В. О. Моляко, 2008, 2012; Г. С. Костюка, 1989; С. Л. Рубінштейна, 1976, 2012; О. К. Тихомирова 1984, вважаємо розуміння аналітико-синтетичною діяльністю, де провідна роль належить синтезу. «Розуміння як процес, це і є процес мислення, спрямований на розв'язання завдань, що стоять перед особою» [2; с. 72]. При цьому процеси розуміння виконують функцію регулятора продуктивних процесів, які завершують цикли пізнавальної активності (А. М. Матюшкін, 2003). Тобто регулюючи пошукову діяльність з розв'язання задачі, розуміння зумовлює селективність явищ та предметів політичної дійсності, які піддаються осмисленню та виконує прогностичну функцію.

Етапи розуміння відповідають етапам розв'язання задачі, оскільки на всіх етапах мисленнєвої діяльності, розуміння є необхідною

умовою для завершення кожного з них. Розуміння умови задачі і розуміння шуканої відповіді функціонують як два етапи розуміння, що мають прояв у достеменному з'ясуванні умов задачі, її сутності, відповідності розв'язку, його адекватності. Між цими етапами існує процесуальна «перемичка» (В. Моляко), тобто межа переходу від розуміння того, що задано, до розуміння того, що слід віднайти.

У дослідженнях наукової школи В. О. Моляко доведено, що в мисленнєвій діяльності виокремлюється стратегія як цілісна система, яка організовує, управляє нею впродовж усього процесу розв'язання задачі, і своєю чергою визначає тип мисленнєвої діяльності. Тобто стратегія інтелектуальної діяльності містить у собі загальний напрям і може бути спільною для суб'єктів, що розв'язують задачі різними способами. Вона функціонує на всіх етапах мисленнєвого процесу та виявляється у відповідних групах дій: підготовчих (виникнення проблеми, постановка задачі, аналіз завдання, досягнення розуміння умови), планувальних (побудова, формування гіпотези, проекту розв'язання), реалізувальних (перевірка гіпотези, доопрацювання варіанту розв'язання згідно з вихідними умовами, що містяться в задачі, тобто знаходження структурно-функціонального комплексу шуканого об'єкту).

Досліджуючи першу стадію розв'язання політичної задачі, коли відбувається вивчення умови та початок формування образу потрібного шуканого встановлено, що згадана «перемичка» у мікροструктурі виглядає як субпроцес, що складається щонайменше з чотирьох фаз: 1) функціонування пошукової діяльності в задачному просторі умов (констатація висхідних умов та їхнє уточнення); 2) селекція ознак, які виконують функцію опосередкування (опосередкувальний конструкт ознак, тобто перехід розуміння здійснюється завдяки спільному значеннєво-смісловому конструкту, який має різне функціональне навантаження в контексті «до» і «після» переходу — отже з'ясування його функції у першій частині та його переосмислення у частині «розуміння шуканого»); 3) структурування трансформаційно-модульовального конструкту; 4) закріплення значущих ознак та усвідомлення шуканої відповіді (яке можливе на всіх рівнях розуміння). У співвіднесенні предметних, практичних, поняттєвих, творчих аспектів політичного мислення виокремлюється шерег образів (образів-уявлень, образів-понять), які виникають у процесі та результаті розуміння на основі перетворень предметної думки у системі ознак різної міри спільності.

Уже на першій фазі (констатації висхідних умов та їхньому уточненні) у акторів виокремилося кілька характерних тактик. В усіх

групах досліджуваних у той чи іншій спосіб було застосовано такі тактики (сталі ансамблі розумових дій): а) селекція та фокусування предметного змісту задачної ситуації як політичної; б) виокремлення найбільш відомих (знайомих, звичних) та невідомих частин умов задачі; в) конкретизація умов, а саме поняттєва репрезентація, співвіднесення з практичною реальною політичною ситуацією актора, творча інтерпретація; г) продукування образів психіки, які у цілісному конструкті фіксують результати мисленнєвої діяльності актора. Розуміння базується на образах (наочних даних та на тих, що не піддаються пізнанню в даний момент). Йдеться про види образів уявлень, які нелінійно трансформуються у процесі розв'язання політичної задачі. Ми спиралися на розроблену В. О. Моляко типологію образів у творчій конструкторській діяльності, а саме: а) праобрази, прообрази, провідний образ, образ-проект, образ-рішення; б) види образів уявлень, що здійснюється неусвідомленим шляхом або свідомим цілеспрямованим пошуком; в) образи-уявлення та образи-поняття, основою утворення яких є рівень сформованості певних мисленнєвих дій та стратегії аналогізування, комбінування, реконструювання, універсальне поєднання трьох попередніх, ситуативні та метастратегіальні тенденції, які виконують регулятивну функцію стосовно різних видів мисленнєвої політичної діяльності; д) усвідомлення шляхом додаткової (вторинної та ін.) структуризації та символізації задачних умов.

Водночас, виявлено сталі тенденції щодо зв'язку між рівнями усвідомлення умови та рівнями розуміння відповіді (рівні розуміння взято за А. Б. Коваленко, 2008). Зокрема, рівень розуміння акторами умов політичних задач різних типів у 38 % випадків (по всій вибірці) співпадає з таким же рівнем розуміння відповіді. Загальна тенденція полягає в тому, що чим нижчим є рівень розуміння умов задачі (впізнання, накладання алгоритмічного смислу), тим більше він співвідноситься з таким же рівнем розуміння шуканого. Це зумовлюється типом задачі та релевантною стратегіальною організацією пошукового процесу. Сам вид стратегії не є визначальним, суттєвим є рівень її сформованості у актора. Як зазначає О. Моляко, стратегія водночас характеризує конкретні можливості та схильності особистості до певного виду дій і конкретні особливості кожної задачі. Її визначає унікальність, оскільки в творчій діяльності неможливо без будь-яких змін використати одну й ту саму стратегію — хоча б невелика модифікація має мати місце (В. О. Моляко, 2007).

Високий рівень розуміння умови політичної задачі (40 % всієї вибірки) не завжди приводить до такого ж рівня розуміння шуканого, де можна виокремити три варіанти. У першому варіанті переважно

відбувається лише часткове розуміння шуканого в задачі (де розуміння відбувається як розгорнутий процес). Проте актор усвідомлює ще чималий шерег умов, дискурсів, чинників, контекстів (формулює блоки підзадач), недостатність інформації щодо їхнього розкриття (18 %). У другому варіанті (16 %) йдеться про хибне розуміння (за В. В. Знаковим), коли конструюється завершена мисленнева модель ситуації, проте достатньо відірвана від політичної реальності. Тобто радше теоретичний прогноз, ніж проект, де основним системотвірним чинником є мотиваційна складова актора (ідеологічна, економічна, ментальна та ін.).

У третьому варіанті (6 %) встановлено миттєве часткове розуміння. Наприклад, використання аналогізування як методу (а не як стратегіальної тенденції) зумовлювало одразу розкриття прихованих смислів політики. Наприклад, у задачі «охарактеризувати політичний стан України в даний час» відповіддю було прислів'я: «Пани б'ються — у холопів лоби тріщать» (з приводу подій осені–зими 2013–2014 рр.). Цим хотіли підкреслити, що суспільно-політичні дії в обох випадках Майданів (2004 р., 2013–2014 рр.) були у певний спосіб організованими, що свідчить про спроби відкриття часткових прихованих смислів політичної діяльності.

Отже, розуміння політичної дійсності може бути у вигляді інсайту, здогадки, коли у свідомості залишається лише його результат, а процес є настільки згорнутим, що «вхопити» його майже неможливо. Проте навіть при розгорнутому процесі розуміння умов задачі, адекватного осяяння щодо потрібного шуканого може й не бути. В узагальнювальному біографічному нарисі про М. Грушевського дослідники зазначають: «У 1920 році боротьбісти «саморозпустилися» і влилися до КП(б)У. Можливо, Грушевському та його колегам цей вчинок до певної міри слугував за взірць. (У дужках, однак, зауважимо: навколо цього вступу більшовики влаштували галасливу кампанію, хоча вже наступного, 1921 року, практично всіх, хто вступив до КП(б)У, було виключено. До того ж — паралельно із публічними закликами ленінського режиму до співпраці з боротьбістами — існувала секретна ленінська директива, що вимагала політичного знищення боротьбізму, але тоді про це мало хто знав, окрім більшовицьких лідерів)» [11, с. 208–209]. І М. Грушевський цього свідомо не прорахував та інтуїтивно не відчув.

Висновки. Продуктивність політичного мислення, пов'язана зі здібністю до розуміння. Йдеться про розширення діапазону змістів (різного роду політичних і неpolітичних контекстів та ін.) та оперування ними у процесах розуміння і розв'язання на етапах розуміння,

прогнозування та реалізування задуму. Здібність до розуміння полягає у чутливості до суперечностей, здатності до вибірковості, осмислення та антиципування оточуючої політичної дійсності. Йдеться про здібності до встановлення зв'язків нового з уже відомим, включенням нової інформації до вже наявної системи знань людини в політиці.

У реальних умовах політичної діяльності актора функціонує щонайменше два так звані політичні потоки: об'єктивні політичні процеси та політичне мислення, де саме інтелектуальна стратегіальна організація мисленнєвого процесу як специфічної системи включає потік цілеспрямованої свідомості. У кожному випадку прояву політичного мислення стратегія обумовлює таку організацію процесу, актуалізацію знань, здібностей розумової діяльності (наприклад, здібності думати та здібності говорити), які дозволяють досягти проміжних і кінцевих результатів. Стратегію в цьому сенсі ми вважаємо механізмом самоорганізації свідомості. Саме як механізм стратегія дає змогу дослідити політичне мислення як нелінійну живу «потокову» систему. Реалізуються стратегії (як особистісні утворення) за допомогою ансамблів конкретних дій, тобто тактик, які є ситуаційними. Тактичні прийоми можливі у різних поєднаннях (від гармонійних до дисгармонійних). Проте всі підпорядковані певною мірою стратегіальній тенденції чи то вираженій стратегії.

Таке трактування мисленнєвої політичної діяльності дає змогу розглянути особливості як усієї структури процесу розв'язання задачі, так і окремих її субетапів та фаз, що й стане предметом наших подальших пошуків.

Список використаних джерел

1. Дункер К. Психология продуктивного (творческого) мышления / К. Дункер // Психология мышления: сб. переводов. — М.: Прогресс, 1965. — С. 86–234.
2. Коваленко А. Б. Стратегіальний підхід у дослідженні операціонального складу процесу розуміння / А. Б. Коваленко // Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко. — К.: «Освіта України», 2008. — 702 с. — С. 230–231.
3. Левенець Ю. А. Слово до читача / Ю. А. Левенець // Політичний клас у сучасній Україні: специфіка формування, тенденції розвитку. — К.: Парлам. вид-во, 2010. — С. 3–4.
4. Михальченко Н. И. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монография / Н. И. Михальченко. — К.: ИПиЭНД имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. — 340 с.
5. Мойсеєнко Л. А. Психология творческого математического мышления / Л. А. Мойсеєнко. — Івано-Франківськ: Факел, 2003. — 481 с.
6. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены) / В. А. Моляко. — К.: Освіта України, 2007. — 388 с.

7. Рудич Ф. Політичний клас у сучасній Україні: передумови становлення (Частина 1) / Ф. Рудич // Віче. — 2009. — № 9 (246). — С. 25–32.
8. Стоун Д. Парадокси політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень / Д. Стоун; [пер. з англ.]. — К.: Альтернативи, 2000. — 304 с.
9. Телешун С. Публічна чи державна політика — вітчизняна дилема вибору / С. Телешун, С. Ситник, І. Рейтерович // Вісник Національної академії державного управління при Президентіві України. — 2012. — Вип. 4. — С. 185–196.
10. Траверсе Т. М. Психологія політичного мислення: монографія / Т. М. Траверсе. — К.: Парлам. вид-во, 2015. — 416 с. (С.33–340).
11. Шаповал Ю. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. — К.: Альтернативи, 2005. — 352 с.
12. Шаповал Ю. І. Торкнутись історії / Ю. І. Шаповал. — К.: Парлам. вид-во, 2013. — 504 с.

References transliterated

1. Dunker K. Psihologija produktivnogo (tvorcheskogo) myshlenija / K. Dunker // Psihologija myshlenija: sb. perevodov. — M.: Progress, 1965. — S. 86–234.
2. Kovalenko A. B. Strategial'nyj pidhid u doslidzhenni operacional'nogo skladu procesu rozuminnja / A. B. Kovalenko // Strategii' tvorchoi' dijalnosti: shkola V. O. Moljako. — K.: «Osvita Ukraïny», 2008. — 702 s. — S. 230–231.
3. Levenec' Ju. A. Slovo do chytacha / Ju. A. Levenec' // Politychnyj klas u suchasnij Ukraïni: specyfika formuvannja, tendencii' rozvytku. — K.: Parlam. vyd-vo, 2010. — S. 3–4.
4. Mihal'chenko N. I. Ukrainskaja regional'naja civilizacija: proshloe, nastojashhee, budushhee: monografija / N. I. Mihal'chenko. — K.: IPIJeND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2013. — 340 s.
5. Mojsejenko L. A. Psihologija tvorchoho matematychnogo myslennja / L. A. Mojsejenko. — Ivano-Frankivs'k: Fakel, 2003. — 481 s.
6. Moljako V. A. Tvorcheskaja konstruktorologija (prolegomeny) / V. A. Moljako. — K.: Osvita Ukrainy, 2007. — 388 s.
7. Rudych F. Politychnyj klas u suchasnij Ukraïni: peredumovy stanovlennja (Chastyna 1) / F. Rudych // Viche. — 2009. — № 9 (246). — S. 25–32.
8. Stoun D. Paradoksy polityky. Mystectvo uhvalennja politychnyh rishen' / D. Stoun; [per. z angl.]. — K.: Al'ternatyvy, 2000. — 304 s.
9. Teleshun S. Publichna chy derzhavna polityka — vitchyznjana dylema vyboru / S. Teleshun, S. Sytnyk, I. Rejterovych // Visnyk Nacional'noi' akademii' derzhavnogo upravlinnja pry Prezydentovi Ukraïny. — 2012. — Vyp. 4. — S. 185–196.
10. Traverse T. M. Psihologija politychnogo myslennja: monografija / T. M. Traverse. — K.: Parlam. vyd-vo, 2015. — 416 s. (S.33–340).
11. Shapoval Ju. Myhajlo Grushevs'kyj / Ju. Shapoval, I. Verba. — K.: Al'ternatyvy, 2005. — 352 s.
12. Shapoval Ju. I. Torknuty's' istorii' / Ju. I. Shapoval. — K.: Parlam. vyd-vo, 2013. — 504 s.

Abstract

Traverse T. M.,

Doctor of Psychological Sciences, docent

ESSENTIALS OF UNDERSTANDING POLITICAL PROBLEMS ON THE SUBSTAGE OF «PROCESSIONAL CROSSPIECE»

Political thinking is a process of solving problems that are produced in political activities, principle of which is a struggle for the status and resources of society. Overpower over all other manifestations of mental activity, political thinking can function as higher-order thinking, causing human activity in general.

In the process of solving the political problems, thinking includes two interrelated components – understanding and resolution. Process of understanding compose linking the conditions task and the aim. Stages of understanding correspond to stages of solving the problem, because on every stage of mental activity, understanding is a precondition for the completion each of them. Understanding of the task and understanding of the unknown response function as two stages of understanding, between which there is «processual crosspiece» (by V. Molyako), that boundary the transition from of understanding what is asked, to understanding that we should discover.

«Processual crosspiece» functions was established as process which consists of at least four phases: 1) a statement of baseline conditions and their clarifying; 2) selection of features that make mediation function (separation of common semantic-meanings construct, which has different functional loading in the context of «before» and «after» of the transition from of understanding to understanding the unknown); 3) structuring of the transformation-modulation construct; 4) securing significant signs and understanding of the unknown response (which is possible at all levels of understanding).
